МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЦЕНТР НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ, КРАЄЗНАВСТВА І ТУРИЗМУ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

З ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОГО НАПРЯМУ

«АРХЕОЛОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО»

Основний рівень
3 роки навчання

Київ – 2023рік

«Схвалено для використання в освітньому процесі»
Рішення експертної комісії з позашкільної освіти від 21.06.2023
(протокол № 2)
Зареєстровано у каталозі надання грифів навчальній літературі та навчальним програмам за №8.0061-2023

Автор програми: Кухарська Олена Миколаївна – завідувачка кабінетом відділу туризму, краєзнавства та патріотичного виховання Київського Палацу дітей та юнацтва

Пояснювальна записка

Археологія є частиною історичної науки і дуже довго розглядалась вченими як допоміжна історична дисципліна. Але якщо наприкінці 19 століття історія людства в уявленнях учених охоплювала десь 3000 років, то зараз, завдяки дослідженням археологів, вона нараховує приблизно 3 млн. років. Це призвело до перевороту в історичній науці. «Археологія розширила просторовий горизонт історії майже в тій же мірі, в якій телескоп розширив поле зору астрономії» (Г.Чайльд). У навчальних програмах з історії закладів середньої освіти, як і раніше, археології відведено недостатньо часу.

Програма розрахована на вихованців 12-17 років, які протягом 3 років будуть вивчати матеріал за основним рівнем навчання.

Заняття проводяться як в теоретичному, так і в практичному форматі. Теоретичні - в аудиторіях навчального закладу, практичні – в музеях, лабораторіях наукових археологічних установ, на археологічних пам'ятках на місцевості, в бібліотеках та архівах.

Програма передбачає поглиблене вивчення найдавнішої історії людства, до письмовий період історії, що базується виключно на археологічних джерелах. Вона побудована за принципом «від простого до складного, від відомого до невідомого» на матеріалах загальних археологічних понять, ілюстрована прикладами з історії відомих світових цивілізацій, із переходом до поглибленого вивчення археологічної карти України, що створює передумови для переходу до власних наукових рефератів та досліджень (наприклад, у складі Малої академії наук).

Теоретична частина тісно переплітається із обов'язковими практичними заняттями, на яких закріплюються отримані знання, набуваються навички роботи з археологічним матеріалом, науковою та архівною літературою, навички польових та камеральних робіт, надається допомога науковим установам в обробці масового археологічного матеріалу, відбувається ознайомлення з музейними скарбницями, архітектурними та історичними пам'ятками, виконуються завдання наукових шефських установ.

Практична частина покликана закріпити набуті теоретичні знання, отримати необхідні навички роботи із археологічним матеріалом, а також навички базових туристських вмінь і навичок, необхідних під час археологічної практики, на екскурсіях та під час пошукових досліджень.

До змісту програм кожного року навчання додані теми базових знань з туризму, техніки безпеки та домедичної медичної допомоги у польових умовах. Знання з техніки туризму та елементарні медичні навички необхідні археологам під час археологічних досліджень.

Кожний рік навчання завершується участю гуртківців у роботі археологічної експедиції.

На опрацювання навчального матеріалу відводиться по 216 годин на кожний навчальний рік.

Мета програми полягає у поглибленні знань учнів про найдавнішу історію людства, вихованні активних популяризаторів історії та культури

шляхом формування «пам’яткоохоронної свідомості», навчанні основам теорії і практики археологічного краєзнавства, допрофесійній підготовці майбутніх археологів.

Завданням навчальної програми є набуття особистістю компетентностей у процесі занять археологічним краєзнавством.

1. ***Пізнавальної:*** спрямованої на оволодіння знаннями з історії первісного суспільства, стародавнього світу, середньовіччя як України, так і всього світу; отримання знань з курсу «Основи археології» із вивченням основних понять археологічної науки, археологічних культур України та світу; історичні та природні пам’ятки України, їх туристичний та екскурсійний потенціали; туристської техніки; безпеки життєдіяльності та основ домедичної допомоги.

***2. Практичної*:** спрямованої на отримання навичок практичної археологічної роботи – камеральної обробки археологічних матеріалів, ведення польових робіт та польової документації; первинної реставрації та консервації археологічних матеріалів; базових туристських знань, вмінь і навичок: пересування на місцевості, встановлення намету, розведення вогнища, приготування їжі в польових умовах, облаштування території наметового табору; першої домедичної допомоги.

3. Творчої: спрямованої на отримання навичок роботи з науковою літературою та першоджерелами, вміння аналізувати та систематизувати отримані знання, чітко і логічно формулювати свої думки та викладати їх у формі наукових робіт; практики публічних виступів.

4. Соціальної: орієнтованої на допрофесійну підготовку майбутніх науковців, істориків-археологів; виховання патріотизму, інтересу та поваги до минулого, культури та традицій народів, що населяли нашу землю в давнину, українського народу, виховання дбайливого ставлення до природи, пам'яток історії та культури; формування дитячого колективу.

Контроль за ефективністю занять проводиться протягом навчального року. На початковому рівні це – повторення, опитування, тестування, ігри-вікторини. Після вивчення певного блоку тем проводяться контрольні залікові роботи як теоретичного, так і практичного плану.

По закінченню навчального року – підсумкові залікові заняття. На основному етапі застосовуються ті ж методи перевірки знань, але додається розробка учнями певних індивідуальних тем, виконання індивідуальних завдань та доповідь на занятті.

До системи заохочень учнів входять подяка, нагородження науковою літературою або іншими призами, доручення більш складного та цікавого завдання, висунення до керування групою у виконанні окремих справ, участь в археологічній експедиції, рекомендація до участі у конференції тощо.

З метою ефективного засвоєння учнями систематизованих знань, умінь та навичок використовуються засоби навчання відповідно до чинного «Типового переліку навчально-наочних посібників і технічних засобів навчання для художньо-естетичних, еколого-натуралістичних, туристсько-краєзнавчих і науково-технічних позашкільних навчальних закладів».

Теми та розподіл годин навчально-тематичного плану вказано орієнтовно. За необхідності в установленому порядку керівник гуртка може внести зміни до кількості годин у межах кожної змістової теми. Враховуючи інтереси вихованців, їх кількість у групі, стан матеріально-технічного забезпечення, керівник гуртка може змінювати кількість теоретичних і практичних занять (залежно від того, як швидко та якісно вихованці набувають практичних навичок), а також самостійно обирати один або кілька напрямів роботи гуртка, враховуючи обсяг часу, що передбачений типовими навчальними планами для позашкільних закладів освіти.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
(1-й рік навчання)

Розділ, тема	Кількість годин		
	теоретичних	практичних	усього
Розділ І. Передмова	**4**	**4**	**8**
1.1.Вступне заняття	**2**	**-**	**2**
1.2. Туристичний потенціал археологічних пам’яток рідного краю	-	4	4
1.3.Безпечні умови проведення навчальних занять та туристсько-краєзнавчих подорожей	1	-	1
1.4.Організація та проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю	1	-	1
Розділ ІІ. Археологія України	**54**	**112**	**166**
2.1. Вступ до археології	2	4	6
2.2. Епоха каменю. Палеоліт – стародавній кам'яний вік	8	16	24
2.3. Мезоліт - середньокам’яний вік	2	8	10
2.4. Неоліт - новокам’яний вік. «Неолітична революція»	4	8	12
2.5. Енеоліт – початок епохи металів. Трипільська культура	8	16	24
2.6. Бронзовий вік. Початок розвитку цивілізацій	6	12	18
2.7. Ранньозалізний вік	8	16	24
2.8. Археологія слов'ян та Київської Русі	8	16	24
2.9. Археологічні культури пізнього середньовіччя	8	16	24
Розділ ІІІ. Туристсько-спортивна підготовка	**10**	**24**	**34**
3.1. Картографія та топографія.	2	4	6

Орієнтування на місцевості			
3.2. Туристське спорядження	2	4	6
3.3. Туристський побут. Організація харчування в краєзнавчій експедиції	2	4	6
3.4. Техніка пішохідного туризму	-	8	8
3.5. Підготовка до літньої експедиції	4	4	8
Розділ IV. Фізична підготовка та гігієна туриста	**2**	**4**	**6**
4.1. Фізична підготовка. Правила санітарії та гігієни. Перша домедична допомога	2	4	6
Розділ V. Підсумки навчання	**2**	**-**	**2**
5.1. Підсумкове заняття	2	-	2
5.2. Багатоденна археологічна практика (у складі наукової експедиції НАН України)	Поза сіткою годин		
Разом:	**74**	**142**	**216**

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Розділ І. Передмова (8 год.)

1.1. Вступне заняття (2 год.)

Теоретична частина. Археологія як частина історичної науки, її значення і сутність. Історія розвитку археології. Помпеї та Геркуланум. Становлення археології як науки. Археологія XX століття. Завдання, що стоять перед наукою у XXI столітті.

Зміст і завдання роботи гуртка, особливості роботи юних археологів.

1.2. Туристичний потенціал археологічних пам'яток рідного краю (4 год.)

Теоретична частина. Зручність та вигідність географічного положення України. Різноманітність фауни, флори, багатство історико-культурної спадщини. Україна – «Археологічний Клондайк». Туристичний та екскурсійний потенціали України.

Практична частина. Екскурсія до археологічних пам'яток, визначення об'єктів показу.

1.3. Безпечні умови проведення навчальних занять та туристсько-краєзнавчих подорожей (1 год.)

Теоретична частина. Безпека життєдіяльності під час проведення занять у приміщеннях, на спортивних майданчиках та на місцевості. Створення безпечних умов організації екскурсій. Правила дорожнього руху. Норми поведінки у міському та міжміському транспорті.

Протипожежна безпека в лісопарковій зоні, в туристських подорожах та археологічних експедиціях.

1.4. Організація та проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю (1 год.)

Теоретична частина. Права та обов'язки учасників туристсько–краєзнавчих подорожей. Забезпечення безпечних умов проведення подорожей згідно «Інструкції щодо організації та проведення екскурсій і подорожей з учнівською та студентською молоддю, Інструкції щодо організації та проведення туристських спортивних походів з учнівською та студентською молоддю» - наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження нормативно-правових актів, які регламентують порядок організації туристсько-краєзнавчої роботи» від 02.10.2014 № 1124, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 27 жовтня 2014 р. за № 1341/261178).

Розділ ІІ. Археологія України (166 год.)

2.1. Вступ до археології (6 год.)

Теоретична частина. Предмет та завдання археології. Археологічні та історичні джерела. Культурний шар. Типи археологічних пам'яток. Методи досліджень. Зв'язок археології з іншими науками. Польові та лабораторні дослідження. Основні етапи розвитку археології як науки. Археологічна періодизація та хронологія. Датування археологічних пам'яток. Походження життя на Землі. Проблема походження людини.

Практична частина. Екскурсії до музеїв, археологічні розвідки.

2.2. Епоха каменю. Палеоліт – стародавній кам'яний вік (24 год.)

Теоретична частина. Основні етапи розвитку людини в палеоліті. Велике зледеніння та його вплив на історію людства. Видатні відкриття палеолітичної науки: Олдувей, Шелль, Сент-Ашель, печерні розписи. Господарство мисливців на мамонтів, північних оленів, бізонів. Виникнення релігії та мистецтва.

Практична частина. Відвідання археологічного та історичного музеїв, вивчення палеолітичних знарядь праці, складання таблиць, археологічні розвідки та екскурсії.

2.3. Мезоліт – середньокам'яний вік (10 год.)

Теоретична частина. Зміни у кліматі – танення льодовика – зміна рослинного та тваринного середовища – переворот у господарському та соціальному устроях людських спільностей. Винайдення лука та стріл. Мікроліти. Розвиток техніки обробки кременю. Розвиток скотарства та рибальства. «Кьйоккенмеддінги» – залишки мезолітичних стоянок – скарб для археолога.

Практична частина. Замальовування знарядь праці, реконструкції вкладишевих знарядь по мікролітам, робота в профільних музеях, археологічні екскурсії.

2.4. Неоліт - новокам'яний вік (12 год.)

Теоретична частина. Сучасне поняття про «неолітичну революцію». Досягнення епохи неоліту: шліфування та свердлення каменю, винайдення кераміки, ткацтва, зародження землеробства та скотарства. Видатні неолітичні

пам'ятки: будівлі на палях у Швейцарії, поселення у торф'яниках на Уралі, Скара Брей в Англії, Джейтун у Середній Азії.

Практична частина. Археологічні розвідки та екскурсії, зустрічі з вченими, вивчення та замальовування неолітичного інвентарю.

2.5. Енеоліт – початок епохи металів. Трипільська культура (24 год.)

Теоретична частина. Розвиток первісної техніки та господарства. Поява великих землеробських племен, виникнення перших держав: Єгипет, Месопотамія, Намазга-Тепе, Майкоп, Трипільська культура. Розквіт та занепад трипільської культури. Причини та наслідки. Трипільські «протоміста». Матеріальна культура, релігія та мистецтво.

Практична частина. Археологічні екскурсії, робота в лабораторіях, вивчення та замальовування енеолітичної кераміки та знарядь праці.

2.6. Бронзовий вік. Початок розвитку цивілізації (18 год.)

Теоретична частина. Розквіт осілих землеробських та кочових скотарських племен. Курганна археологія. Археологічні культури епохи бронзи Європи та Азії: Кріт, Мікени, Єгипет, Шумер, Моженджо-Даро, Асірія, держава етрусків, Троя. Загальний нарис господарства та суспільного розвитку народів в епоху бронзи.

Практична частина. Археологічні екскурсії та розвідки, зустрічі з ученими-археологами, підсумкові ігри-заліки, робота в музеях, лабораторіях наукових установ.

2.7. Ранньозалізний вік (24 год.)

Теоретична частина. Винайдення заліза. Революція в техніці – заміна кам'яних знарядь залізними**.** Розвиток ремесел. Сиродутна металургія. Культури Гальштат і Ла-Тен. Кіммерійці та скіфи. Антична Греція та Рим, їх вплив на розвиток народів всієї Європи. Античні міста Північного Причорномор'я: Березань, Ольвія, Тіра, Херсонес, Пантікапей та інші. Матеріальна культура, господарство, мистецтво, ремесла, релігія.

Практична частина. Відвідання відповідних відділів історичного та археологічного музеїв, робота в лабораторіях, вивчення та креслення речей, зустрічі з вченими, перегляд слайдів та фільмів.

2.8. Археологія слов'ян та Київської Русі (24 год.)

Теоретична частина. Проблема походження слов'ян. Наукові теорії на сучасному етапі. Праслов’яни. Писемні джерела античних авторів про слов’ян (Тацит, Йордан, Прокопій Кесарійський). Лужицька та чорноліська культури. Венеди Тацита – пшеворська та зарубинецька культури. Візантійські та східні автори про слов’ян: анти та склавини. Археологічні культури середини І тис. н.е.: пеньківська, колочинська, корчакська. Культури напередодні утворення держави: Лука-Райковецька, роменська, волинцевська.

Створення першої східнослов'янської держави – Київська Русь. Перші київські князі. Давньоруські міста. Київ 9-12 ст. Монголо-татарська навала.

Практична частина. Археологічні розвідки на давньоруські городища з використанням вимірювальної техніки; заняття в музеях та лабораторіях наукових установ, перегляд слайдів, зустрічі з вченими.

2. 9. Археологічні культури пізнього середньовіччя (24 год.)

Теоретична частина. Археологічні культури степовиків 9-13 ст. Європи та Азії. Золота Орда. Господарство та побут кочових племен.

Археологічні культури Мезоамерики. Виникнення, розквіт та занепад культур ацтеків, майя, інків. Зв'язок між різними світовими культурами – єдність історичного процесу.

Археологія козацьких часів в Україні. Запорізькі Січі. Паланки. Історичні та археологічні джерела про козацтво.

Замки та фортеці України та Європи. Їх дослідження та збереженість.

Практична частина. Археологічні розвідки на середньовічні городища із використанням приладів, поїздки-екскурсії до фортець, вивчення матеріальної культури козацьких часів, виконання наукових завдань з вивчення цих пам'яток, робота в музеях.

Розділ ІІІ. Туристсько - спортивна підготовка (34 год.)

3.1. Картографія та топографія. Орієнтування на місцевості(6год.)

Теоретична частина. Загальні відомості про спортивне орієнтування. Способи орієнтування на місцевості за компасом, небесними світилами. Визначення сторін горизонту за компасом. Поняття про азимут, масштаби спортивних карт. Умовні знаки на спортивних картах. Види змагань у спортивному орієнтуванні.

*Практична частина***.** Рух на місцевості з орієнтування за картою та легендою. Визначення сторін горизонту за компасом. Рух за вказаним азимутом.

3.2. Туристське спорядження (6 год.)

Теоретична частина. Загальні вимоги до спорядження. Групове, індивідуальне, спеціальне та саморобне спорядження. Підготовка та ремонт спорядження. Укладка рюкзака.

3.3. Туристський побут. Організація харчування в краєзнавчій експедиції (6 год.)

Теоретична частина. Правила улаштування місць привалів і ночівель, охорона природного середовища. Заготівля дров. Типи вогнищ.

Практична частина. Встановлення наметів. Улаштування місця для вогнища. Розпалювання вогнищ різного типу. Приготування їжі в польових умовах.

3.4. Техніка пішохідного туризму (8 год.)

Практична частина. Рух групи в пішохідній подорожі. Стрій туристської групи. Особливості руху туристської групи в певному районі. Способи подолання перешкод. Забезпечення безпеки при подоланні перешкод.

3.5. Підготовка до літньої експедиції (8 год.)

Теоретична частина. Мета та завдання експедиції. Вивчення району експедиції. Вивчення наукових та архівних джерел щодо району експедиції. Методи збирання підйомного археологічного матеріалу. Методи розкопок та консервації пам'яток. Польовий зошит та польовий щоденник, вимоги до їх

ведення. Польові креслення та методи фіксації знайдених об'єктів. Спеціальні прилади для фіксації: дрони, тахеометри тощо.

*Практична частина***.** Розподіл обов'язків між членами групи. Робота з картографічним матеріалом з метою вивчення археологічної ситуації району. Складання кошторису та матеріальне забезпечення експедиції.

Розділ IV. Фізична підготовка та гігієна туриста (6 год.)

4.1. Фізична підготовка. Правила санітарії та гігієни. Перша домедична допомога (6 год.)

Теоретична частина. Ранкова гімнастика – один з факторів фізичної підготовки юних археологів.

Правила особистої гігієни (догляд за шкірою, зубами, чистота ніг тощо).

Гігієна одягу та взуття (правильний вибір взуття та одягу для занять в польових умовах).

Гігієна харчування та водосольовий режим. Профілактика захворювань і травмувань під час подорожі.

Допомога при травмах і захворюваннях, що виникли через неправильні дії туристів (опіки, рани, порізи, отруєння).

Потертості, мозолі, переломи та їх види, вивихи, розтяги, струс мозку, забиття голови, живота, грудей.

Гостра судинна недостатність, непритомність, шок.

Види кровотеч. Правила та техніка накладання турнікету (джгута). Похідна аптечка.

Практична частина. Накладання пов'язок, шин при різних типах переломів, вивихів, розтягів тощо. Виготовлення нош, способи транспортування потерпілого, техніка реанімації. Допомога при травмах та отруєнні травами, грибами.

Розділ V. Підсумки навчання (2 год.)

5.1. Підсумкове заняття (2 год.)

Підбиття підсумків.

5.2. Багатоденна археологічна практика (у складі наукової археологічної експедиції НАН України) (поза сіткою годин)

Практична частина. Розбивка розкопу, розкопки об'єктів пошарово, розчистка об'єктів, фото- та графічна фіксація знахідок, навички користування новітніми засобами досліджень, польові креслення з допомогою комп'ютерної техніки, робота з археологічним інструментарієм, ведення польового щоденника; камеральні роботи, реставрація та консервація знахідок, ведення інвентарних описів., археологічні бесіди, лекції та екскурсії, майстер-класи та воркшопи з археології (за окремою програмою).

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати і розуміти:

- основні історичні, археологічні та природні пам’ятки України;
- наукові археологічні терміни, визначення, понятійний апарат науки;
- основні віхи історії науки археології;
- археологічну періодизацію та хронологію, основні епохи в історії людства, що вивчаються засобами археології;
- основи методики польових археологічних досліджень;
- сучасні технічні засоби досліджень (дрон, тахеометр, ПК);
- правила безпеки учасників туристських походів та змагань, при подоланні перешкод, організації біваку;
- права та обов’язки учасників подорожей та змагань;
- особливості організації біваку;
- вимоги до організації харчування туристів;
- туристські можливості регіонів України;
- порядок дій в екстремальній (аварійній) ситуації в поході чи на змаганнях, порядок надання першої домедичної допомоги.

Вихованці мають вміти і застосовувати:
- проводити камеральну обробку археологічного матеріалу;
- проводити базові польові археологічні дослідження;
- користуватись довідниками та іншою інформаційно-науковою літературою;
- вимірювати відстані та визначати висоту предметів на місцевості різним способами;
- мати базові навички користування сучасними засобами дослідження;
- організувати бівак, розпалювати вогнище;
- складати меню для туристського походу;
- готувати їжу в похідних умовах на вогнищі;
- дотримуватися правил санітарії, гігієни і безпеки життєдіяльності;
- бережливо ставитися до обладнання та спорядження;
- співпрацювати з ровесниками під час колективної роботи;
- надавати першу домедичну допомогу при травмах.

Вихованці мають набути досвід:
- роботи з археологічною літературою;
- роботи з географічними та топографічними картами;
- проживання в наметовому таборі;
- володіння археологічними інструментами;
- дотримання правил безпеки поведінки у польових умовах;
- надання першої домедичної допомоги.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
(2-й рік навчання)

Розділ, тема	Кількість годин

	теоретичних	практичних	усього
Розділ І. Передмова	**6**	**-**	**6**
1.1. Вступне заняття	2	-	2
1.2. Безпечні умови проведення навчальних занять та туристсько–краєзнавчих подорожей	2	-	2
1.3. Організація та проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю	2	-	2
Розділ ІІ. Археологія України	**54**	**116**	**170**
2.1. Археологія України як частина загальноісторичної науки.	4	8	12
2.2. Залюднення території України. Палеоліт України	6	12	18
2.3. Мезоліт України. Криза мисливського господарства	6	12	18
2.4. Неоліт України – доба виникнення нових, відтворюючих форм господарства	6	12	18
2.5. Енеоліт або мідний вік. Розквіт землеробських культур. Трипільська культура	6	12	18
2.6. Бронзовий вік України. Початок розкладу первіснообщинного ладу	8	16	24
2.7. Ранньозалізний вік на території України. Передскіфська доба	2	8	10
2.8. Скіфський час на території України	4	12	16
2.9. Сармати в Україні. Взаємовплив землеробських та кочових культур	4	8	12
2.10. Антична колонізація Північного Причорномор’я. Міста-держави	8	16	24
Розділ ІІІ. Туристсько-спортивна підготовка	**6**	**26**	**32**
3.1. Спортивне орієнтування. Топографічна підготовка	2	8	10
3.2. Техніка туризму	2	10	12
3.3. Туристський побут. Організація харчування під час подорожі	2	8	10
Розділ ІV. Фізична підготовка та гігієна туриста	**4**	**2**	**6**
4.1. Фізична підготовка	2	-	2
4.2. Правила санітарії та гігієни. Перша домедична допомога	2	2	4

Розділ V. Підсумки навчання	**2**	**-**	**2**
5.1. Підсумкове заняття	2	-	2
5.2. Багатоденна археологічна експедиція (у складі наукової археологічної експедиції)	Поза сіткою годин		
Разом:	**70**	**146**	**216**

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Розділ І. Передмова (6 год.)

1.1. Вступне заняття (2 год.)

Теоретична частина. Розвиток туризму і краєзнавства на сучасному етапі. Зміст і завдання роботи гуртка, особливості роботи юних археологів.

1.2. Безпечні умови проведення навчальних занять та туристсько-краєзнавчих подорожей (2 год.)

Теоретична частина. Безпека життєдіяльності під час проведення занять у приміщеннях та на місцевості. Створення безпечних умов організації екскурсій. Правила дорожнього руху. Норми поведінки у міському та міжміському транспорті.

Протипожежна безпека в лісопарковій зоні, в туристських подорожах та краєзнавчих експедиціях.

1.4. **Організація та проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю (2 год.)**

Теоретична частина. Права та обов'язки учасників туристсько-краєзнавчих подорожей. Забезпечення безпечних умов проведення подорожей згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 02.10. 2014 № 1124 «Про затвердження нормативно-правових актів, які регламентують порядок організації туристсько-краєзнавчої роботи».

Розділ ІІ. Археологія України (170 год.)

2. 1. Археологія України як частина загальноісторичної науки (12 год.)

Теоретична частина. Зв'язок археології з іншими науками: геологія, палеозоологія, палеоботаніка, палеонтологія, антропологія, радіофізика, історія, геральдика, нумізматика, епіграфіка, лінгвістика, топоніміка, етнографія тощо. Значення археології України для вирішення питань етногенезу слов'янських та неслов'янських народів, що населяють сучасну територію України. Місце археологічних культур України серед культур Європи та Азії, їх взаємозв'язок та взаємовплив. Поняття єдності історичного процесу.

Практична частина. Робота в лабораторіях: антропологічній, палеонтологічній, природничих методів в археології; вивчення нумізматичної колекції музею, археологічні розвідки.

2.2. Залюднення території України. Палеоліт України (18 год.)

Теоретична частина. Загальна теорія антропогенезу на сучасному етапі: еволюційна та креаційна теорії. Заселення людиною Європи. Перша людина на території України: стоянка Королево на Закарпатті. Ранній палеоліт –

шелльська, ашельська та мустьєрська епохи. Відповідні антропологічні викопні типи людини. Пізній палеоліт – доба Homosapiens. Поступові еволюційні зміни у господарстві, знаряддях праці. Житла. Соціальний устрій. Первісне мистецтво та релігійні уявлення. Палеолітичні стоянки України: Королево, Кирилівська в Києві, Мізинська, Межиріч, палеоліт Криму.

Практична частина. Екскурсії в археологічний та палеонтологічний музеї, робота в лабораторіях наукових установ, археологічна екскурсія до археологічної пам'ятки, замальовки кременевих та кістяних виробів.

2.3. Мезоліт України. Криза мисливського господарства (18 год.)

Теоретична частина. Зникнення льодовиків та встановлення сучасного голоценового клімату. Зміни у тваринному та рослинному світі, необхідність пристосування людини до цих змін. Удосконалення техніки обробки кременю: мікроліти та макроліти. Винайдення луку та стріл – зміни у техніці мисливства. "Демографічний вибух", зміни соціального устрою, культурно-територіальне членування мезоліту. Криза мисливського господарства.

Практична частина. Робота в археологічному музеї та лабораторії. Археологічні розвідки. Робота в бібліотеках.

2.4. Неоліт України - доба виникнення нових, відтворюючих форм господарства (18 год.)

Теоретична частина. Максимальний розвиток та кризовий стан привласнюючих форм господарства: мисливства, рибальства, збиральництва. Зародження та розвиток нових, відтворюючих форм господарства: землеробства та скотарства. Інші досягнення доби неоліту: винайдення кераміки, удосконалення обробки каменю (шліфування, пиляння, свердлення), впровадження плетіння, ткацтва, удосконалення деревообробки – макроліти.

Неолітичні культури та культурно-господарчі типи України: дніпро-донецька, лінійно-стрічкова, сурсько-дніпровська, ямково-гребінцева, буго-дністровська, кримська, закарпатська.

Практична частина. Екскурсії до профільних музеїв, археологічні розвідки, камеральні роботи з неолітичним матеріалом у лабораторіях.

2.5. Енеоліт або мідний вік. Розквіт землеробських культур. Трипільська культура (18 год.)

Теоретична частина. Досягнення та відкриття епохи енеоліту: освоєння перших металів, орне землеробство, винайдення колеса, поява вершників, гончарні печі, мегаліти, поява курганного поховального обряду. Розвиток енеолітичних культур у Європі: Мінойська культура, Шумерська цивілізація, культура раннього Єгипетського царства, давня Індія тощо.

Трипільська культура – "золотий вік енеоліту" України. Виникнення, розквіт та занепад трипільської культури: причини та наслідки. Характеристика матеріальної культури: господарство, житла, «протоміста», кераміка, поховальний обряд, вірування та мистецтво. Історія відкриття «міст-гігантів» в Україні. Пізньотрипільські пам'ятки.

Інші культури енеоліту України: Гумельниця, лендьєльська, лійчастого посуду, кулястих амфор, полгарська, середньостогівська, ямна та кемі-обінська культури. Характеристика матеріальної культури та поховального обряду.

Співіснування різних господарсько-культурних типів: землероби – скотарі – мисливці – рибалки.

Практична частина. Археологічні розвідки на трипільські пам'ятки в околицях свого населеного пункту, з використанням сучасної техніки досліджень, практичні заняття в лабораторіях, зустрічі з вченими, краєзнавцями, працівниками музеїв історичного профілю.

2.6. Бронзовий вік України. Початок розкладу первіснообщинного ладу (24 год.)

Теоретична частина. Початок розкладу первіснообщинного ладу. Виникнення класових суспільств. Майнова нерівність. Патріархат. Парна сім'я. Перший штучний метал – бронза. Бронзоливарне виробництво. Археологічні культури бронзового віку в Україні. Скотарські та землеробсько-скотарські культури лісостепового Правобережжя, Полісся, Волині й Закарпаття; скотарські культури Північного Причорномор'я та Приазов'я; культури Криму. Курганна археологія.

Практична частина. Знайомство із кресленнями та планами курганів, вивчення методики складання креслень сучасними засобами, зустрічі із вченими, археологічні розвідки, робота в бібліотеці та архіві.

2.7. Ранньозалізний вік на території України. Передскіфська доба (10 год.)

Теоретична частина. Винайдення заліза та витіснення ним бронзи в основних знаряддях праці. Сиродутна металургія заліза. Розвиток знарядь праці. Посилення майнової нерівності. Виникнення товарообміну та торгівлі. Використання рабської праці.

Кіммерійці – перший народ, що має ім'я. Походження. Поселення. Поховання. Матеріальна культура. Релігія та мистецтво.

Культури передскіфського часу на території України: чорноліська, лужицька, культури фракійського гальштату.

Практична частина. Археологічні екскурсії у музеї, написання доповідей, археологічні розвідки, зустрічі із вченими, камеральні роботи.

2.8. Скіфський час на території України (16 год.)

Теоретична частина. Легенди про походження скіфів. Писемні джерела античних авторів. “Геродотова Скіфія”. Етногеографія Скіфії. Проблема походження скіфів в археологічній та історичній науці. Скіфи у Передній Азії та на Північному Кавказі. Келермеські кургани. Причорноморська Скіфія. Характеристика матеріальної культури. Майнова нерівність у скіфів: рядові та “царські” скіфи. Найбільш відомі царські кургани: Чортомлик, Куль-Оба, Солоха, Огуз, Товста Могила тощо. Господарство, побут, вірування, мистецтво скіфів. Скіфський “звіриний стиль”. Скіфо-перська війна. Скіфи-кочовики та скіфи-землероби.

Археологічні культури не скіфського кола: юхнівська, милоградська, підгірцевська, кизил-кобинська тощо.

Пізньоскіфське царство в Криму. Неаполь Скіфський.

Практична частина. Практичні заняття в музеях, лабораторіях, написання доповідей, зустрічі з вченими. Археологічні розвідки на скіфські городища та поселення. Зйомки планів городищ за допомогою дронів.

2.9. Сармати в Україні. Взаємовплив землеробських та кочових культур (12 год.)

Теоретична частина. Античні автори про сарматів. Локальні групи сарматів: волго-донська та самаро-уральська. Родоплемінний устрій. Матріархат. Матеріальна культура, ремесла, господарство. Поховальний обряд. Спорядження кочовиків-скотарів та кінське спорядження. Зброя. Мистецтво та релігійні уявлення.

Практична частина. Практичні заняття в музеях, лабораторіях; зустрічі із вченими, камеральні роботи, написання рефератів.

2.10. Антична колонізація Північного Причорномор'я. Міста-держави (24 год.)

Теоретична частина. Антична колонізація Північного Причорномор'я, її етапи. Античні держави, їх політичний устрій. Березань та Ольвія. Тіра та Ніконій. Херсонес і Керкинітіда. Боспорська держава. Міста, поселення, некрополі. Етнічний склад населення античних міст. Господарство, ремесла та промисли. Торгівля та монетна справа. Військова та морська справи. Побут. Культура. Мистецтво. Архітектура та будівельна справа.

Практична частина. Заняття в музеях та лабораторіях, обробка археологічних матеріалів з використанням комп'ютерної техніки, креслення, замальовки типів античних сосудів,зустрічі з вченими, написання рефератів.

Розділ ІІІ. Туристсько-спортивна підготовка (32 год.)

3.1. Спортивне орієнтування. Топографічна підготовка (10 год.)

Теоретична частина. Спортивне орієнтування як вид спорту та засіб руху туристів на місцевості. Масштаби спортивних карт. Умовні знаки на спортивних картах. Геодезія і картографія. Види картографічних матеріалів, які використовуються під час туристсько-краєзнавчих походів та експедицій.

Практична частина. Вимірювання і відкладення відстаней на карті за допомогою лінійки, циркуля, курвіметра. Сучасні картографічні прилади і методи. Викреслювання умовних топографічних знаків. Топографічний диктант. Викреслювання умовних знаків спортивних карт. Вправи з читання спортивних карт. Вправи на місцевості з орієнтування в заданому напрямі, на маркованій дистанції.

3.2. Техніка туризму(12 год.)

Теоретична частина. Техніка подолання перешкод (відповідно до обраного для експедиції способу пересування).

Практична частина. Подолання перешкод (відповідно до обраного для експедиції способу пересування). Способи подолання водних перешкод (убрід, по камінню, по містках, «маятником» тощо).

3.3. Туристський побут (10 год.)

Теоретична частина. Організація харчування під час подорожі. Загальні вимоги до місць привалів і ночівель у походах: безпечність, зручність,

наявність питної води та дров. Вибір місця, планування табору, розподіл обов'язків. Протипожежна безпека, типи вогнищ та їх призначення. Порядок та чистота в місцях привалів та ночівель.

Режим харчування та водосольовий режим у подорожі. Калорійність, поживність, смакові якості та різноманітність харчування.

Практична частина. Встановлення наметів. Улаштування місця для вогнища. Розпалювання вогнищ різного типу. Приготування їжі в польових умовах.

Розділ IV. Фізична підготовка та гігієна туриста (6 год.)

4.1. Фізична підготовка. (2 год.)

Теоретична частина. Вимоги до фізичного стану юних туристів-краєзнавців. Загальна та спеціальна фізична підготовка як фактор попередження і профілактики захворювань, травм, нещасних випадків.

4.2. Правила санітарії та гігієни. Перша (долікарська) медична допомога (4 год.).

Теоретична частина. Правила особистої гігієни (догляд за шкірою, зубами, чистота ніг тощо). Гігієна одягу та взуття (правильний вибір взуття та одягу для занять в польових умовах).

Гігієна харчування та водосольовий режим. Профілактика захворювань і травмувань під час подорожі.

Допомога при травмах і захворюваннях, що виникли через неправильні дії туристів (опіки, рани, порізи, отруєння).

Потертості, мозолі, переломи та їх види, вивихи, розтяги, струс мозку, забиття голови, живота, грудей.

Гостра судинна недостатність, непритомність, шок.

Види кровотеч. Правила та техніка накладання джгута (турнікету). Похідна аптечка.

Практична частина. Накладання пов'язок, шин при різних типах переломів, вивихів, розтягів, ударів тощо.

Виготовлення нош, способи транспортування потерпілого, техніка реанімації. Допомога при травмах та отруєнні травами, грибами.

Розділ V. Підсумки навчання (2 год.)

5.1. Підсумкове заняття (2 год.)

Підведення підсумків.

5.2. Багатоденна археологічна експедиція (у складі наукової археологічної експедиції) (поза сіткою годин)

Практична частина. Проведення польових археологічних досліджень: розбивка розкопу за допомогою сучасних приладів, розкопки об'єктів пошарово, розчистка об'єктів, фото- та графічна фіксація знахідок, польові креслення, картографування об'єктів за допомогою сучасної техніки; робота з археологічним інструментарієм, ведення польового щоденника; камеральні роботи, реставрація та консервація знахідок, ведення інвентарних описів.,

археологічні бесіди, лекції та екскурсії, майстер-класи та воркшопи з археології (за окремою програмою).

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати і розуміти:

- основні історичні, археологічні та природні пам'ятки України;
- документацію для проведення археологічних розкопок;
- наукові археологічні терміни, визначення, понятійний апарат науки;
- археологічну періодизацію та хронологію, основні епохи в історії людства, що вивчаються засобами археології;
- основи методики польових археологічних досліджень;
- основні методи наукових досліджень в археології;
- базові наукові інструменти та сучасні прилади;
- права та обов'язки учасників подорожей та змагань;
- основні положення Правил проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України та Правил змагань із спортивного туризму;
- особливості організації біваку;
- вимоги до організації харчування туристів;
- туристські можливості регіонів України;
- місцеві ознаки погіршення та покращення погоди;
- порядок дій в екстремальній (аварійній) ситуації в поході чи на змаганнях, порядок надання першої домедичної допомоги.

Вихованці мають вміти і застосовувати:

- проводити камеральну обробку археологічного матеріалу;
- проводити базові польові археологічні дослідження;
- користуватись довідниками та іншою інформаційно-науковою літературою;
- виконувати креслення об'єктів та інші види фіксації археологічних знахідок;
- користуватись вимірювальною та іншою сучасною технікою;
- володіти первинними навичками реставрації археологічного матеріалу;
- організувати бівак, розпалювати вогнище;
- складати меню для туристського походу;
- готувати їжу в похідних умовах на вогнищі;
- дотримуватися правил санітарії, гігієни і безпеки життєдіяльності;
- бережливо ставитися до обладнання та спорядження;
- співпрацювати з ровесниками під час колективної роботи;
- надавати першу домедичну допомогу при травмах.

Вихованці мають набути досвід:

- роботи з археологічною літературою;
- роботи з географічними та топографічними картами;
- роботи із сучасними приладами;
- проживання в наметовому таборі;
- володіння археологічними інструментами;
- дотримання правил безпеки життєдіяльності у польових умовах;
- надання першої домедичноної допомоги;
- співпраці із іншими членами колективу;
- прийняття самостійного рішення при певних обставинах.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
(3-й рік навчання)

Розділ, тема	Кількість годин		
	теоретичних	практичних	усього
Розділ І. Передмова	**6**	-	**6**
1.1. Вступне заняття	2	-	2
1.2. Безпечні умови проведення навчальних занять та туристсько–краєзнавчих подорожей	2	-	2
1.3. Організація та проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю	2	-	2
Розділ ІІ. Археологія України	**58**	**116**	**174**
2.1. Проблема етногенезу слов'ян за писемними та археологічними джерелами	4	4	8
2.2. Археологічні культури пізньолатенського та римського часу на території України	6	12	18
2.3. Епоха «великого переселення народів»	4	12	16
2.4. Археологічні культури пізньоримського часу	4	8	12
2.5. Раннє середньовіччя Східної Європи. Східні слов'яни 5-7 ст. н.е.	4	8	12
2.6. Східні слов'яни напередодні утворення держави Київська Русь	4	8	12
2.7.Пам'ятки кочових племен другої половини 1 тис. н.е.	4	8	12
2.8. Археологія Київської Русі	8	16	24
2.9. Стародавній Київ (9-13 ст.) за археологічними джерелами	8	16	24
2.10.Археологія України	4	8	12

золотоординського часу			
2.11.Середньовічна археологія України	4	8	12
2.12. Археологічні пам'ятки козацького часу	4	8	12
Розділ III. Туристсько-спортивна підготовка	**6**	**20**	**26**
3.1. Туристське та спортивне орієнтування. Топографічна підготовка	2	6	8
3.2. Техніка туризму	2	8	10
3.3. Техніка пішохідного туризму	2	6	8
Розділ IV. Фізична підготовка та гігієна туриста	**4**	**4**	**8**
4.1. Фізична підготовка. Спортивні ігри	2	2	4
4.2. Правила санітарії та гігієни. Перша домедична допомога	2	2	4
Розділ V. Підсумки навчання	**2**	**-**	**2**
5.1. Підсумкове заняття	2	-	2
5.2. Багатоденна археологічна експедиція (у складі наукової археологічної експедиції)	Поза сіткою годин		
Разом:	**76**	**140**	**216**

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Розділ І. Передмова (6 год.)

1.1. Вступне заняття (2 год.)

Теоретична частина. Стан та шляхи розвитку археології та археологічного краєзнавства на сучасному етапі. Зміст і завдання роботи гуртка, особливості роботи юних археологів.

1.2. Забезпечення безпечних умов проведення навчальних занять та археологічних подорожей (2 год.)

Теоретична частина. Безпека життєдіяльності під час проведення занять у приміщеннях, спортивних залах, на спортивних майданчиках та на місцевості. Створення безпечних умов під час організації екскурсій. Правила дорожнього руху. Норми поведінки у міському та міжміському транспорті. Протипожежна безпека в лісопарковій зоні, в туристських подорожах та краєзнавчих експедиціях.

1.3. Організація та проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю (2 год.)

Теоретична частина. Права та обов'язки учасників туристсько-краєзнавчих подорожей. Забезпечення безпечних умов проведення подорожей згідно з Інструкцією щодо організації та проведення екскурсій і подорожей з учнівською та студентською молоддю, наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження нормативно-правових актів, які регламентують порядок організації туристсько-краєзнавчої роботи» від 02.10. 2014 № 1124, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 27 жовтня 2014 р. за № 1341/261178).

Розділ ІІ. Археологія України (174 год.)

2.1. Проблеми етногенезу слов'ян за писемними та археологічними джерелами (8 год.).

Теоретична частина. Писемні джерела про слов'ян. Тацит, Птоломей, Пліній Старший про венедів. Археологічний еквівалент венедів. Прокопій Кесарійський, Йордан, Псевдо-Маврікій про антів та склавинів. Їх археологічні еквіваленти. Археологічна лінія розвитку слов'янських племен. Історіографія проблеми в дореволюційній, радянській та сучасній історичній та археологічній науках. Зарубіжна історіографія.

Практична частина. Зустрічі з вченими-славістами, робота в бібліотеці, семінарські заняття, краєзнавчі читання.

2.2. Археологічні культури пізньолатенського та римського часу на території України (18 год.)

Теоретична частина. Зарубинецька, пшеворська, липицька, латенська, поянешти-лукашівська археологічні культури та проблема їх походження. Матеріальна культура. Господарство. Поселення та житла. Поховальний обряд. Соціально-політичний устрій кожної з культур.

Практична частина. Відвідання відповідних відділів у музеях, робота зі слов'янськими археологічними колекціями, археологічні розвідки.

2.3. Епоха «великого переселення народів» (16 год.)

Теоретична частина. Занепад Римської імперії, розділ її на Західну та Східну. Військові заворушення серед народів, що входили до складу Римської імперії та їх сусідів. Вплив цих подій на долю народів Європи. Завойовницькі походи кочових народів . Територія України - перехрестя шляхів, що ведуть із Європи у Азію. Основні відомості про готів, гунів, вандалів, аварів, алан, болгар та напрямки їх переміщень. Готський союз. Гунська навала та її наслідки. Античні автори про ці події.

Практична частина. Робота з археологічними картами та літературою, відвідання музеїв, зустрічі з вченими, колоквіум.

2.4. Археологічні культури пізньоримського часу (12 год.)

Теоретична частина. Етнокультурні процеси другої чверті 1 тис. н.е. на території Південно-Східної Європи. Черняхівська культура – протодержавне об'єднання різноетнічних племен. Проблема походження. Археологічні культури другої чверті 1 тис.н.е.: київська, вельбарська, карпатських курганів, Територія розповсюдження, топографія пам'яток. Житлова та господарська

забудова. Поховальний обряд. Кераміка, знаряддя праці, зброя, прикраси. Хронологія та періодизація культур.

Практична частина. Робота в лабораторіях наукових установ, зустрічі з вченими, археологічні розвідки на пам'ятки черняхівської та київської культур, обговорення, зйомки планів археологічних пам'яток за допомогою сучасних приладів; доповіді гуртківців.

2.5. Раннє середньовіччя Східної Європи. Східні слов'яни 5-7 ст. н.е. (12 год.)

Теоретична частина. Вплив зовнішньополітичних подій середини 1 тис. н.е. на розвиток народів Східної Європи. Падіння Риму. Гунська навала. Аварські походи. Знищення зв'язків з античними державами. Архаїзація культури. Слов'янські археологічні культури території України. Празько-корчакська культура. Пеньківська культура. Колочинська культура. Територія. Топографія. Житла та господарські споруди. Поховальний обряд. Кераміка та знаряддя праці. Зброя та прикраси. Хронологія та періодизація.

Практична частина. Археологічні розвідки на слов'янські пам'ятки, камеральна обробка матеріалів, зустрічі з вченими, рольові ігри.

2.6. Східні слов'яни напередодні утворення держави Київська Русь (12 год.)

Теоретична частина. Зміни на історичній карті Європи. Зв'язок із Візантією. Розселення слов'янських племен за літописними та археологічними даними.

Археологічні культури Лука-Райковецька, волинцевська та роменська. Характеристика матеріальної культури, території розповсюдження, типи поселень та поховальний обряд, топографія та хронологія.

Практична частина. Археологічні розвідки, картографування об'єктів; практична робота в музеях, реферативні роботи, зустрічі з вченими.

2.7. Пам'ятки кочових племен другої половини І тис. н.е. (12 год.)

Теоретична частина. Пам'ятки кочовиків на території Східної Європи. Авари. Болгари. Готський союз племен у Криму. Салтівська культура. Поховання кочовиків та скарби 7-8 ст.ст. н.е. Печерні міста Криму. Основні риси матеріальної культури. Територія. Хронологія.

Практична частина. Робота в музеях , екскурсія в музей, камеральна обробка археологічних матеріалів, написання рефератів.

2.8. Археологія Київської Русі (24 год.)

Теоретична частина. Соціально-політичний розвиток слов'янських племен наприкінці 1 тис. н.е. Норманська теорія створення Давньоруської держави. Скандинавські пам'ятки в Україні. Простеження процесів консолідації за археологічними матеріалами. Київ як центр державного утворення. Держава Київська Русь на політичній та археологічній карті Європи.

Матеріальна культура Київської Русі до прийняття християнства та після: селища, городища, поховальний обряд, ремесла, сільське господарство, архітектура.

Давньоруські міста (короткий нарис): Київ, Чернігів, Переяслав, Любеч, Галич, Новгород-Сіверський, Путівль, Василів, Вишгород, Білгород, Родень, Воїнь, Юр"їв, Пліснеськ.

Міжнародні та торгові зв'язки, гроші Київської Русі. Писемність за археологічними джерелами. Літописи. «Повість временних літ».

Практична частина. Археологічні розвідки на давньоруські городища та могильники, зустрічі з вченими, робота в музеях, міні-конференції.

2.9. Стародавній Київ (9-13 ст.) за археологічними джерелами (24 год.)

Теоретична частина. Своєрідність топографії та географічного положення Києва. Перші поселення на території Києва. Поселення доби міді-бронзи. Підгірцевська культура. Скіфські поселення та городища. Зарубинецькі поселення на Дитинці, Оболоні, Кисилівці, Печерську тощо. Безперервність слов'янського заселення Києва з 6 ст. н.е. Городок Кия. Забудова Старокиївської гори. Город Володимира, Город Ярослава та Город Ізяслава. Копирів кінець, Кудрявець, Гончари-Кожум'яки. Давньоруський Поділ.

Околиці давньоруського Києва: Печерськ, Звіринець, Видубичі, Китаєво, Дорогожичі, Кирилівські висоти тощо.

Практична частина. Археологічні розвідки по Києву та околицях; заняття в музеях, зустрічі з вченими, краєзнавцями, працівниками музеїв історичного профілю.

2.10. Археологія України золотоординського часу (12 год.)

Теоретична частина. Русь в 13-14 ст. Підвищення Золотої Орди. Завойовницькі походи Бату-хана й Чінгіз-хана. Русь під ярмом Золотої Орди. Занепад Києва. Археологічні пам'ятки Києва 13-14 ст. Переміщення політичного і культурного центру з Києва у Володимир-на-Клязьмі.

Практична частина. Археологічні розвідки на пізньосередньовічні пам'ятки, вивчення археологічного матеріалу в музеях та наукових фондах, написання робіт.

2.11. Середньовічна археологія України (12 год.)

Теоретична частина. Політичні та економічні відносини Русі з кочовими племенами. Писемні та археологічні джерела. Пам'ятки кочових племен степової України. Печеніги. Половці. Хозари. Чорні клобуки. Відношення з Волзькою Булгарією та Закавказзям та її відображення в археологічних джерелах. Східні середньовічні автори про Русь та її сусідів.

Пам'ятки середніх віків на Україні. Білгород-Дністровський. Середньовічний Крим. Середньовічний Корсунь та його роль в історії Русі.

Практична частина. Вивчення середньовічних фортифікаційних пам'яток, робота із базами даних, практичні заняття в музеях та наукових фондах, написання доповідей та рефератів.

2.12. Археологічні пам'ятки козацького часу (12 год.)

Теоретична частина. Виникнення козацтва. Запорізькі січі – козацькі фортеці на кордонах Російської держави. Хортиця, січі Томаківська, Базавлуцька, Микитинська, Чортомлицька, Покровська, Кам’янська, Олешківська. Територіально-адміністративний розподіл на паланки. Хутори та зимівники. Козацькі цвинтарі. Фортифікаційні споруди українського козацтва.

Матеріальна культура та побут козаків. Усна народна творчість, думи та легенди, витвори мистецтва.

Полкові міста Гетьманщини.

Архітектурно-археологічні пам'ятки оборонного зодчества: замки та фортеці Волині, Поділля, Закарпаття.

Пам'ятки військової історії – місця боїв, могили, зброя.

Практична частина. Відвідання музеїв, археологічні розвідки та екскурсії, зустрічі з вченими, участь у історичних реконструкціях.

Розділ ІІІ. Туристсько-спортивна підготовка (26 год.)

3.1. Туристське та спортивне орієнтування. Топографічна підготовка (8 год.)

Теоретична частина. Загальні відомості про спортивне орієнтування. Масштаби спортивних карт. Умовні знаки на спортивних картах. Види змагань у спортивному орієнтуванні. Геодезія і картографія. Види картографічних матеріалів, що використовуються під час туристсько-краєзнавчих походів та археологічних експедицій.

Практична частина. Вимірювання і відкладення відстаней на карті за допомогою лінійки, циркуля, курвіметра. Використання дронів. Викреслювання умовних топографічних знаків. Топографічний диктант. Викреслювання умовних знаків археологічних карт. Вправи з читання спортивних карт. Вправи на місцевості з орієнтування в заданому напряму, на маркованій дистанції. Складання топографічного плану місцевості.

3.2. Техніка туризму (10 год.)

Теоретична частина. Техніка подолання перешкод (відповідно до обраного для експедиції способу пересування).

Практична частина. Подолання перешкод (відповідно до обраного для експедиції способу пересування). Способи подолання водних перешкод (убрід, по камінню, по містках, «маятником» тощо).

3.3. Техніка пішохідного туризму (8 год.)

Практична частина. Правила змагань з пішохідного туризму, класифікація змагань, вимоги щодо класу дистанції змагань. Техніка подолання природних перешкод в різних умовах: рух по стежках (прийоми руху на підйомах і спусках); рух по трав’янистих схилах («ялинка», «серпантин», «спортивний»);рух через лісову хащу (способи подолання лісових завалів, буреломів, скупчень валунів та інше);рух через болото, способи подолання перешкод;способи подолання водних перешкод (убрід, по камінню, по містках, „маятником”, навісна переправа).

Розділ IV. Фізична підготовка та гігієна туриста (8 год.)

4.1. Фізична підготовка. Спортивні ігри (4 год.)

Теоретична частина. Вимоги до фізичного стану юних туристів-краєзнавців. Загальна та спеціальна фізична підготовка як фактор

попередження і профілактики захворювань, травм, нещасних випадків. Ранкова гімнастика важлива складова фізичної підготовки юних туристів-краєзнавців.

4.2. Правила санітарії та гігієни. Перша домедична допомога (4 год.)

Теоретична частина. Правила особистої гігієни (догляд за шкірою, зубами, чистота ніг тощо). Гігієна одягу та взуття (правильний вибір взуття та одягу для занять в польових умовах).

Гігієна харчування та водосольовий режим. Профілактика захворювань і травмувань під час подорожі.

Допомога при травмах і захворюваннях, що виникли через неправильні дії туристів (опіки, рани, порізи, отруєння).

Потертості, мозолі, переломи та їх види, вивихи, розтяги, струс мозку, забиття голови, живота, грудей.

Гостра судинна недостатність, непритомність, шок.

Види кровотеч. Правила та техніка накладання джгута. Похідна аптечка.

Практична частина Накладання пов'язок, шин при різних типах переломів, вивихів, розтягів тощо. Виготовлення нош, способи транспортування потерпілого, техніка реанімації. Допомога при травмах та отруєнні травами, грибами.

Розділ V. Підсумки навчання (2 год.)

5.1. Підсумкове заняття (2 год.)

Підбиття підсумків.

5.2. Багатоденна археологічна експедиція (у складі наукової археологічної експедиції) (поза сіткою годин)

Практична частина. Проведення польових археологічних досліджень: розбивка розкопу, розкопки об'єктів пошарово, розчистка об'єктів, фото- та графічна фіксація знахідок, польові креслення, використання сучасних приладів фіксації (тахеометр, дрон), робота з археологічним інструментарієм, ведення польового щоденника; камеральні роботи, реставрація та консервація знахідок, ведення інвентарних описів., археологічні бесіди, лекції та екскурсії, майстер-класи та воркшопи з археології (за окремою програмою).

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати і розуміти:

- основні історичні, археологічні та природні пам'ятки України;
- документацію для проведення археологічних розкопок;
- основні документи музейної справи;
- наукові археологічні терміни, визначення, понятійний апарат науки;
- основні віхи історії науки археології;
- археологічну періодизацію та хронологію, основні епохи в історії людства, що вивчаються засобами археології;
- основні наукові школи та напрямки в галузі археології;
- основи методики польових археологічних досліджень;

- основні методи наукових досліджень в археології;
- базові прилади і інструменти досліджень в археології;
- правила безпеки учасників туристських походів та змагань, при подоланні перешкод, організації біваку;
- права та обов'язки учасників подорожей та змагань;
- основні положення Правил проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України та Правил змагань із спортивного туризму;
- основні види перешкод, що визначають рівень складності походу (відповідно до обраного виду туризму);
- особливості організації біваку;
- вимоги до організації харчування туристів;
- туристські можливості регіонів України;
- місцеві ознаки погіршення та покращення погоди;
- симптоми основних видів травм та захворювань, які можуть статися в поході чи на змаганнях;
- порядок дій в екстремальній (аварійній) ситуації в поході чи на змаганнях, порядок надання першої домедичної допомоги.

Вихованці мають вміти і застосовувати:

- працювати з науковою археологічною літературою в бібліотеках, архівах та інших наукових установах;
- проводити камеральну обробку археологічного матеріалу;
- проводити пошук необхідних наукових матеріалів в музеях та наукових фондах;
- проводити базові польові археологічні дослідження;
- користуватись довідниками та іншою інформаційно-науковою літературою;
- виконувати креслення об'єктів та інші види фіксації археологічних знахідок;
- користуватись сучасними інструментами та приладами;
- володіти первинними навичками реставрації археологічного матеріалу;
- готувати доповіді та виступати на конференціях різного рівня.
- вимірювати відстані та визначати висоту предметів на місцевості різним способами;
- організувати бівак, розпалювати вогнище;
- складати меню для туристського походу;
- готувати їжу в похідних умовах на вогнищі;
- дотримуватися правил санітарії, гігієни і безпеки життєдіяльності;
- бережливо ставитися до обладнання та спорядження;
- співпрацювати з ровесниками під час колективної роботи;
- складати звіт про археологічну експедицію;
- надавати першу домедичну допомогу при травмах.

Вихованці мають набути досвід:

- роботи в бібліотеках, наукових архівах, наукових фондах;
- роботи з археологічною літературою;
- проведення польових археологічних досліджень;
- підготовки наукових доповідей та звітів;
- виступів на конференціях, колоквіумах тощо;
- роботи з географічними та топографічними картами;
- побудови наметового табору;
- організації роботи групи для виконання основних завдань експедиції;
- проживання в наметовому таборі;
- володіння археологічними інструментами;
- дотримання правил безпеки поведінки у польових умовах;
- надання першої домедичної допомоги;
- співпраці із іншими членами колективу;
- прийняття самостійного рішення при певних обставинах.

ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ОБЛАДНАННЯ

Теоретичні заняття	Практичні заняття в лабораторії	Практичні заняття на місцевості	Оформлення кабінету
1.Наукова література з археології (історії) 2. Методична література 3.Шкільні підручники з історії 4. Олівці прості 5. Папір (ватман) 6. Папір міліметровий 7.Ластики 8. Ручки пір'йові 9.Пір'я для креслення 10. Креслярський набір 11. Комп'ютер 12. Набір учбових та популярних фільмів та програм 13. Мультимедійна система 14. Інтерактивна дошка 17. Учбові археологічні колекції	1. Приладдя для камеральних робіт (тази, щітки) 2. Пластилін 3. Гіпс 4. Туш чорна 5. Пір'йові ручки 6. Папір технічний 7. Клей ПВА та ПБМА 8. Ілюстративний матеріал 9. Фломастери та маркери 10. Географічні та історичні карти 11. Ноутбук 12. Сканер 13. Ксерокс	1. Спортивний одяг та взуття 2. Лопати штикові 3. Лопати совкові 4. Лопати саперні 5. Совки 6. Щітки 7. Ножі розкопочні 8. Компаси 9. Міліметрівка 10. Олівці 11. Карти місцевості 12. Рулетки 13. Мотузка 14. Сокири 15. Пилка 16. Посуд для приготування їжі 17. Намети	1. Інформаційні стенди 2. Фотоілюстрації експедицій 3. Експозиція з археології та етнографії 4. Історичні та географічні карти 5. Каталог бібліотеки 6. Наукова археологічна література

19. Учбові та науково-популярні фільми з історії 20. Екран 21. Затемнення 22. Дошка, крейда		18. Спальні мішки 19. Тахеометр 20. Планшет або ноутбук	

ЛІТЕРАТУРА

1. Абашина Н.С., Відейко М.Ю. Повість про велике розселення слов'ян. - К.: Кріон, 2011.
2. Абашина Н. С., Козак, Д. Н., Синиця, Є. В., Терпиловський, Р. В. Давні слов'яни. Археологія та історія. Київ: Стародавній світ, 2012.
3. Археологія України за роки незалежності. Київ: Інститут археології НАН України, 2022.
4. Археологія України: Курс лекцій: Навч. посібник / Л. Л. Залізняк, О. П. Моця, В. М. Зубар та ін.; за ред. Л. Л. Залізняка. — К.: Либідь, 2005.
5. Безпека життєдіяльності туристів, екскурсантів, відпочивальників та працівників туризму (аспекти). - Дніпропетровськ : Промінь, 2002.
6. Буйських А. В., Сон, Н. О. (ред.). Від античності до християнства. Київ: ІА НАН України, 2020.
7. Винокур І.С., Телегін Д.Я. Археологія України. Навчальний посібник. – К.,2004.
8. Геродот. Історії в дев'яти книгах. К.: Наукова думка, 1993. 576 с. С.: 5-77.
9. Голованов С.О. Історія стародавнього світу. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів історичних спеціальностей. Всесвітня історія. Т.1. Київ, 2017.
10. Давня історія України. В 3-х том. – К., т.1 - 1997, т.2 – 1998, т.3 – 2000.
11. Давня історія України. Навчальний посібник. В двох книгах .- К., кн.1 – 1994, кн.. 2 – 1995.
12. Державний реєстр нерухомих пам'яток України національного значення. Київ, 2001.
13. Закон України «Про позашкільну освіту» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 46, ст.393)
14. Залізняк Л. Стародавня історія України / Ред. В. Олексієнко. – К.: Темпора, 2012.
15. Залізняк Леонід. Моя археологія. Київ, 2020.
16. Залізняк Леонід. Стародавня історія України. Київ, Темпора, 2012.
17. Івакін Г. Ю. Історичний розвиток Києва XIII — середина XVI ст. (історико-топографічні нариси). Київ: ІА НАН України . 1996
18. Інструкція щодо організації та проведення екскурсій і подорожей з учнівською та студентською молоддю, Інструкція щодо організації та проведення туристських спортивних походів з учнівською та

студентською молоддю - наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження нормативно-правових актів, які регламентують порядок організації туристсько-краєзнавчої роботи» від 02.10. 2014 № 1124, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 27 жовтня 2014 р. за № 1341/261178).

19. Копилець Є. Організація інтегрованих краєзнавчих досліджень як засіб формування ключових компетентностей учнівської молоді // Позашкілля. – 2019. – № 12. – С. 58-63.
20. Малєєв Ю.М. Словник археологічних термінів. – К., 1999.
21. Мезенцева Галина. Дослідники археології України. – Чернігів, 1997.
22. Методичні рекомендації до навчальної програми з позашкільної освіти оздоровчого напряму «Основи життєдіяльності в умовах бойових дій» лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України. Електронний ресурс: https://mon.gov.ua/ua/news/osnovi-bezpeki-zhittyediyalnosti-v-umovah-bojovih-dij-metodichni-rekomendaciyi-dlya-pozashkillya - 2022 рік.
23. Орієнтовні навчальні програми туристсько-краєзнавчих об'єднань учнівської молоді (За заг. ред. Штангея Ю. В.). Київ, 1996. 368 с.
24. Синиця Є. Перунові діти. Військова справа слов'ян на початку середньовіччя. Київ: Темпора, 2012.
25. Скорий С. А. Кіммерійці в Українському Лісостепі. Київ. Полтава. Археологія, 1999.
26. Словник-довідник з археології. – К., 1996.
27. Станко В.Н., Гладких М.І., Сегеда С.П. Історія первісного суспільства. - К., 1999.
28. Стародавній Київ. Археологічні дослідження 1984-1989 рр. – К., 1993.
29. Тараненко С. П. Планувальна структура давньоруського Подолу Києва: формування та розвиток. Київ: ІА НАН України, 2017.
30. Телегін Д. Я. (ред.). Археологія доби українського козацтва XVI—XVIII ст.: навчальний посібник. Київ: Інститут змісту і методів навчання,1997.
31. Тиліщак Володимир. Відкривачі праісторії. Як працюють археологи. Портал, 2020.
32. Яковлєва Л. А. Найдавніше мистецтво України. Київ: Стародавній Світ. 2013.
33. Яковлєва Л. А. Первісні пригоди дівчинки Уди та мамонтеняти Мо. Полтава: Астрая, 2019.